

Վերջացրենա՛ք ուրեմն այս տեղ մեր խօսքը այս խորհրդածութեամբ՝ թէ ինչպէս որ եկեղեցեաց ողբալի բաժանմանը զխաւոր պատճառ պապերուն զոռոգութիւնն ու աշխարհական իշխանութիւնը եղած է, այսպէս ալ նոյն եկեղեցեաց միաբանութիւնը այն ժամա-

նակը միայն յուսալի կրնայ լինել՝ երբոր պապերը ոչ միայն իրենց ունեցած աշխարհական իշխանութենէն հրաժարին, այլեւ իրենց հոգեւոր իշխանութեան չափը զիտեան, խոնարհին, եւ քրիստոսական եկեղեցւոյն հին եւ պատկառելի կանոններէն դուրս չելլեն ամենեւին:

ՍԱՌԻՈՅ ԵՐԿԻՐԸ ԵՒ ՊԱՂԵՍՏԻՆ.

Փութուլա անունով հռչակաւոր գաղղիացի ճանապարհորդը ըսած էր ատենով համարձակ իւր մէկ գրքին մէջ թէ. «Սսորւոց երկիրը քրիստոնեայ ազգերուն բաժինն է. ոչ Հրէից, պիտի տրուի եւ ոչ Տաճկաց պիտի մնայ: Երբոր եւրոպական տէրութիւնները հաստատ կերպով որոշեն մէջերնին որ այն երկիրը ինքնագլուխ տէրութիւն մը ընեն, եւրոպայի քաղաքականութենէն ու արեւելքի քաղաքակրթութենէն պիտի ըստիպուին այն տեղը քրիստոնեայ թագաւորութիւն մը կանգնելու: Արդարութիւնը, բնական խելքը եւ յաւիտեանական օրէնքը հաւաստապէս կցուցընեն՝ որ երբ եւ իցէ երուսաղէմն ու Պաղեստինը իրենց խաւարէն ու գերութենէն պիտի ազատին, այն տեղերն որ եւրոպայի ամենայն քրիստոնեայ ազգաց սրտին վրայ այնքան մեծ ազդեցութիւն ունին՝ նորէն իրենց պատիւը պիտի գտնեն. քաղաքակրթութեան մեծ վառարան մը պիտի բոբբոքի այն երկրին վրայ՝ ուսկից որ խաչը իրեն լուսափայլ ճառագայթները աշխարհիս ամէն կողմը տարածեց. թէ որ այնպիսի թագաւորութիւն մը հաստատուի Պաղեստինու մէջ՝ բոլոր արեւմտեան տէրութեանց պաշտպանութեանը տակ, որ աշխարհս տակնուվրայ ընող ամէն տեսակ խնդիրներէն հեռու մնայ, բայց եւ միշտ բարձր բռնէ խաչը իբրեւ դրօշակ փառաց եւ լուսոյ եւ ազատութեան, դիւրին եւ ըս-

քաճելի միջոց մը պիտի լինի նա արեւելքի մէջ քաղաքակրթութիւնը տարածելու՝ ինչպէս որ ամենուն փափաքն է»:

Սսոր նման խորհրդածութիւններ կճրգեն անշուշտ շատ մարդկանց միտքը նաեւ այս տարուան դիպումները, այսինքն Սսորւոց երկրին մէջ պատահած քրիստոնէից ջարդը, եւ այն պատճառաւ արեւմտեան տէրութեանց զօրք յուղարկելը այն կողմերը:

Քրիստոսի Տեառն մերոյ տեղը: Պերկանց:

Մեզի համար մութ է տակաւին արեւելքի ապագայ վիճակը, եւ չեմք գիտեր թէ յիշաւի մօտեցնէ արդեօք այն ժամանակն որ արժանի ընէ Սստուած քրիստոնեաները՝ իրենց ամենամեծ ուխտատեղւոյն կատարեալ ազատութիւնը տեսնելու, բայց եւ այն ազատութիւնը իփառս իւր բանեցընելու, եւ ոչ թէ իրենց շահուն համար: Բայց այս յայտնի է որ անկարծելի փոփոխութիւններ կը գուշակուին արեւելքին վրայ: Սսորւոց երկրին մէջի քրիստոնէից ջարդովը վերացաւ յանկարծ այն խաւարապատ կողմերու հոյակապ տեսարանին վարագոյրը. անմեղ արեանց հեղեղներուն ձայնէն արթնցան ուր ուրեմն եւրոպական տէրութիւններն ու վազող վազողի են այժմ դէպ ի արեւելք. տեսնեմք թէ ինչպէս պիտի սկսի ու ինչ վերջ պիտի ունենայ այս ահաւոր ողբերգութիւնը...

Ասկէց քսան տարի առաջ Եգիպտոսի կուսակալ Մէհեմմետ Ալի փաշան Օսմանեան տէրութենէն զլուխ քաշելով՝ տիրեց Սսորւոց

երկրին. բայց եւրոպայի չորս մեծամեծ տէրութիւնները Լոնտոնի մէջ խորհուրդ բնեւէն վերջը՝ զինու զօրութեամբ ստիպեցին այն գոռոզ կուսակալը իւր տեղը դառնալու, եւ Օսմանեանց ձգելու դարձեալ բոլոր այն երկիրը: Եւրոպացիք այն խորհրդով կարծէին թէ ոչ միայն քաղաքական արդարութեան գործ մը կատարած կլինին, այլ եւ Պաղեստինու քրիստոնէից եւ սուրբ ուխտատեղեաց վիճակը կը լաւցընեն. բայց փորձը հասկըցուց իրենց, եւ իրենք ալ զարմացան, որ մեծապէս սխալէր ու խաբուէր են. վասնզի Օսմանեան տէրութեան իւր կողմանէ հոն դրած կուսակալները՝ ընդդէմ իսկ կամաց եւ դիտաւորութեան Օսմանեան Դրան՝ առաջ տարին Ասորւոց երկրին ու այն տեղի քրիստոնէից խեղճութիւնները:

Անցաւ տասը տարի. Գաղղիացիք մտածեցին զոնէ իրենց բարոյական ոյժը աւելցընել երուսաղէմի մէջ՝ Յունաց ձեռքէն քանի մը ուխտատեղեաց իրաւունքները առնելու կամ պահանջելու ետեւէ լինելով: Յունաց իրաւացը պաշտպան ելաւ, ինչպէս որ բնական էր, Ռուսաց տէրութիւնը, եւ այնպէս սկսաւ արեւելեան անեղ պատերազմը: Խելք չհասնելու քաղաքականութեամբ մը միաբանեցան չորս հինգ քրիստոնէայ թագաւորութիւնք՝ որ պաշտպան կենան եւ օգնական լինին Օսմանեան տէրութեան՝ ընդդէմ կայսերութեան Ռուսաց. վախցան որ մի գուցէ նա քրիստոնէից օգնեմ ըսելով՝ Օսմանեան տէրութեան վրայ տիրապետել ուզէ, եւ արեւելեան երկիրներէն իրենց բաժին մը չելէ: Մէկ միլիոնի չափ քրիստոնէայք ոտք ելան իրարու դէմ, ջարդեցին անխնայ մէկզմէկ, քաղաքներ փճացուցին, նաւեր այրեցին, բերդեր կործանեցին, ծովն ու ցամաքը քրիստոնէից արիւնովը ներկեցին, բայց վերջապէս սաստիկ արբեցութենէ կամ խորունկ քնէ մը արթնցածի պէս՝ ճայեցան տեսան իրենց չորս զին եղած սոսկալի խեղճութիւնը, դադրեցան պատերազմելէն, դարձան տեղերնին, եւ այն խորհուրդն որ իրարու դէմ կռուութենէն առաջ ընելու էին օգտակար կերպով՝ կռիւէն ետքը ըրին Փարիզու մէջ 1856-ին՝ գրեթէ անպտուղ եւ անօգուտ դաշնադրութեամբ: Վասնզի արեւելքը մնաց նոյն վիճակին մէջ, Ասորւոց երկիրն ու երուսաղէմ նոյն խեղճութեան մէջ, քրիստո-

նէայք նոյն վտանգներուն մէջ, ու եւրոպական քաղաքականութիւնը մեծ զարմանքի մէջ:

Եւրոպացւոց այս զարմանքը ապշութիւն եւ սրտմտութիւն դարձաւ այս տարի՝ երբոր լսեցին յանկարծ թէ հազարաւոր բիւրաւոր քրիստոնէայք, մեծ ու պզտիկ, ծեր եւ տղայ, էրիկմարդ կնիկմարդ, աշխարհական եկեղեցական, առհասարակ զոհ եղեր են կրօնամոլ Արաբացւոց կատաղի գազանութեանը: Նոյն իսկ Օսմանեան տէրութիւնը ցաւ ու զարմանք ցուցուց այն ահագին կոտորածներուն վրայ, եւ կերպով մը իրաւունք տուաւ քրիստոնէայ տէրութեանց՝ որ վազեն երթան Ասորւոց երկրին մէջ մնացած քրիստոնէից պաշտպանութիւն ընելու ընդդէմ անպատիժ մնացեալ աւազակաց անթիւ բազմութեանը: — Բայց ով կրնայ մեզի գուշակել թէ Եւրոպացւոց այս արշաւանքին ծայրը արդեօք ուր պիտի երթայ. արդեօք քանի տարիէն պիտի կարենան Եւրոպացիք այնպիսի կարգ մը դնել, այնպիսի խաղաղութիւն մը հաստատել այն կողմերն որ հանգիստ սրտով ելլեն ճամբայ ու նորէն դառնան տեղերնին. արդեօք հոն ալ կենան նէ՝ ինչպէս պիտի կառավարեն այն երկիրները՝ ուր իրենք առ այժմ ոչ թէ տիրաբար՝ այլ հիւրաբար, այսինքն հիւրի օտարականի պէս կերթան: Տասը տասուերկու տարի է որ Գաղղիացւոց զօրքերը Հռոմ կեցեր են, հռովմէական քրիստոնէից կեդրոնը, որպէսզի պապին աշխարհական իշխանութեան սասանեալ աթոռը իրենց սուրհեններովը (*սիւնիկներովը*) քիչ մը ատեն ալ ամուր բռնեն ու չթողուն որ նոյն իսկ պապական եւ պապատէր կարծուած ժողովուրդները կործանեն զայն: — Հապա Ասորւոց երկիրն ու Պաղեստինը ինչպէս եւ սրբան ժամանակ պիտի պաշտպանեն Արաբիոյ անապատին աւազանման բարբարոս ազգերուն դէմ:

Թող չհարցընէ ուրեմն մեզի մեր բարեսէր ընթերցողը թէ արդեօք Պ. Փուժուլային մտածութիւնը կամ փափաքը պիտի կատարուի, երբ, ինչ կերպով: Արդեօք Եւրոպական տէրութիւններուն շահը, քաղաքական դիտաւորութիւնները պիտի թողուն իրենց որ միաբանին մէջերնին իսէր եւ իփառս քրիստոնէութեան՝ ազատ տէրութիւն մը կանգնելու քրիստոնէութեան կեդրոնին վրայ, այսինքն երուսաղէմի մէջ: — Ասոնք այնպիսի հարց-

մուսններ են՝ որոց պատասխանը ոչ թէ մեզմէ կամ որ եւ իցէ մարդէ սպասելու է այսուհետեւ, այլ հետզհետէ պատահելու գործերէն ու զիպուածներէն որ պիտի հանդիպին բոտ կարգադրութեան աստուածային նախախնամութեան:

Այսու ամենայնիւ մեր եւս առ այժմ օգտակար կ'համարիմք Ասորոց երկրին վրայ զանազան տեղեկութիւններ տալու ամսագրոյս մէջ մեր ընթերցողաց, եւ յուսամք թէ հաճոյ կ'անցնի

մեր աշխատութիւնը՝ թէ անոնց որ քաղաքական խնդիրներէ համ կ'առնուն զովելի հետաքրքրութեամբ, եւ թէ անոնց որ Ասորոց երկրին, եւ մասնաւորապէս Երուսաղեմի եւ բոլոր Պաղեստինու խառնուածակոյս ուխտատեղիներուն վրայ տեղեկութիւն կ'ցանկան առնուլ բարեպաշտական հոգւով: — Յոյս ունիմք որ քիչ ժամանակէն առանձին պատկերազարդ հատորով ալ հրատարակեմք Աւետեաց երկրին պատմութիւնն ու ստորագրութիւնը:

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ԶԶԵՐԲԵԶԱՅ ԵՒ ԶԶԵՐԲԵԶԱՀԱՅՈՅ:

Ուսումնասէրն եւ արդիւնական Աւագ քահանայ Մոզտոքի Տէր Յովհաննէս Խոսրովեանց՝ ընդ ինչ ինչ պիտանի երկասիրութեանց իւրոց առաքեաց առ մեզ ի հրատարակումն զՊատմութիւն ինչ համառօտ կամ զտեղեկութիւնս ի վերայ Զերքեզահայոց եւ Զերքեզաց բնակելոց յայնկոյս Կուպան գետոյ: Եւ թէպէտ ի Կովկաս անուանեալ ազգային լրագրին որ տպագրէր երբեմն ի Տփլիս՝ հրատարակեալ է վաղ ուրեմն պատմութիւնս այս ի չորս յօդուածս, սակայն եւ մեր յօժարեցաք վերստին տպագրել զնոյն աստուոր իբրեւ զտեղեկութիւն ոչ սակաւ հարկաւոր ի գիտել ի ժամանակիս՝ յորում Վսեմափառ Սպարսպետն Փոխարքայն Կովկասու Պարեանքինսքի՝ պատրաստի զվերջինն թափել ճիգն, եւ քաջամարտիկ զօրօքն իւրովք նուաճել զմնացորդս խստերախ լեռնականաց աշակողմեան զօտեացն Կովկասու:

Իցեն թերեւս իպատմութեանս յայսմիկ ինչ ինչ որ թերի համարիցին յաչս հմտից պատահելոց ի տեղիսն յայնոսիկ. այլ ընդ այս չիք երկբայել՝ զի սակաւք յոյժ իցեն վրիպեալքն ի հետաքնին խուզողութենէ պատուական քահանային. սմին իրի եւ վստահութեամբ իւրոյս ընծայեմք զգրեալսն ի նմանէ որպէս եւ գտաքն:

Մնացորդք Քրիստոնէութեան ի Զերքեզահայս եւ յայլ ժողովուրդս բնակեալս յայնկոյս գետոյն Կուպանայ, եւ հին եւ նոր արարողութիւնք եւ սովորութիւնք նոցա:

Իսեանքն իմ իբաղափ առ յեմաքերինոսար բզ-Զերքեզահայս, ոչ կարէի նանաչել զնոսա քե Հայք են. նմանապէս եւ նոքա բնառ ոչ մերձեցային առ իս իբրեւ առ իւրեանց քահանայ: Քաղաքացի Հայազգիք սեւրոյս հաւասարմացուցանէին ինն քե արդարեւ նոքա Հայք են. եւ ինաստեղ զբանս իւրեանց՝ ասէին նոցա չերբեզերեն. «Աջ համբուրեցէ.», եւ նոքա առ իցուցանել քե քրիստոնէայ են՝ խաչակնքին զերեսս. բայց իսեանքի զի զնոս իւրեանց ասնէին ինակաս, եւ անկանոն եղանակաւ իմն շարժին, բնառ ոչ զիսելով զկեալ խաչակնքելոյ, ապա գային առ իս աջ համբուրել: Եւ կոչէի զոմանս ինոցանէ իխուց իմ, խրաքի զնոսա բանիւք բազմօք, եւ մեր ժողովեալ ասնէի յեկեղեցին, ցուցանէի զպատկեր Տիրամօրն, խաչելութեանն Քրիստոսի եւ այլոց սրբոց, եւ քաղաքանիչ ունելով ինն զժամակոչն Դանիէլ Ղա-

զարեան՝ պատկեր նոցա զգործքիւնս իւրաքանչիւրոց եւ ասէի, քե որովհետեւ քրիստոնէայ եմ դուք, պարսիք զիսել զխաչակնքն եւ զխորհուրդ այնորիկ, նանաչել զհաւաս ձեր եւ այլոց ուսուցանել: Հոս շնորհացն տուելոց ի Տեառնէ ուսուցանէի քաղաքանիչօք նախ զխաչակնքն եւ զխորհուրդ նոքա, երկրորդ զհարկաւոր հաւասոյ բանսն քաղաքի, եւ խրաքի եւ յորդորէի՝ զի մի մոռացին զասացեալսն իմ, եւ ապա կրկին ասնէի իխուց իմ, կերակրէի, պատուէի եւ պատկերէի զի միտք գայցեն իտուն իմ. եւ նոքա շնորհակալու միտք ցուցեալ մեկնէին յինն, եւ այնուհետեւ բազում անգամ երբեկեկին առ իս իսեւորիւն, եւ առ իլսել զբանս հաւասոյ եւ խրաքոց:

Եւր զնայի եւ իմուսաց առաւս առ իմովուել զԶերքեզահայս գեալս անդաւոր, պատահեցայ Զերքեզահայոց եկեղոց յայնմ կողմանէ Կուպան գետոյ իպատաստառ տուեսոյ եւ բարեկամական շեռութեանց: Քանզի միտք երբեկեկութիւն ունին ասանոր Զերքեզ եւ Զերքեզահայք, եւ առաւել համարձակութիւն եւ ազատութիւն ունին Զերքեզահայք, վասն որոյ այժմ ասանոր իպատակն ինն Զերքեզահայոցն՝ հարցեալ իտեղեկանայի որպիսութեան նոցա եւ իտեղեաց ուր նո-